

TASAVVUFİ ŞERH EDEBİYATI BAĞLAMINDA MESNEVÎ ŞERHLERİNDEN KIRK BEYİT YORUMU ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Dr. İsa ÇELİK*

ÖZET

Mesnevî, XIII. Yüzyıl mutasavvıf ve şâiri Mevlânâ (672/1273)'nın en önemli eseri olup dili Farsça'dır. Üzerinde en çok şerh ve tercüme çalışması yapılmış eserlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır.

Araştırma konusu yaptığımız şerhlerin müellifleri şunlardır:

İsmail-i Ankaravî (1041/1631), Sarı Abdullah Efendi (1071/1661), İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725), Âbidin Paşa (1265/1848), Kenan Rifâî (1369/1950), Tahirü'l-Mevlevî (1370/1951) ve Abdülbaki Gölpınarlı (1402/1982).

Çalışmamız bu şerhlerden seçilen kırk kadar beyit yorumlarının mukayesesini içermektedir. İncelememiz neticesinde görülmüştür ki, her şârih kendisinden önceki şerhlerden bolca istifade etmiş, fakat bir çok yerde de kendi orijinal yorumlarını ortaya koymuştur.

Şerh, kelime olarak, açıklama, açma, yarma, genişletme ve izah etme gibi anlamlara gelmektedir.¹ İstilahî anlamda ise şerh, bir metnin sırlarını, ince dikkât gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama; anlaşılması zor bir metni açıklamak ve tefsir etmek; muhtelif ilim dallarında incelenen bir eser hakkında yazılan açıklayıcı eser anlamlarına gelmektedir.²

Mesnevî, yalnız Mevlânâ'nın değil, belki tasavvufî edebiyatın da en önemli mahsulüdür.³ Tarikatlarda, şeyhlerin yazdığı kitaplar ayrı bir önem taşır. Bunlar arasında Mevlânâ'nın "*Mesnevî*"sinin daha yaygın bir şöhreti bulunmaktadır.⁴ *Mesnevî*, Herat'lı Câmî (898/1492) tarafından "Fars dilinde Kur'ân" olarak

* Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati Türk Dillerinin İhtikakı ve Edebî Lügatları*, I-IV, Maarif Matbaası, İst., 1943, III, 217-218.

² Carra de Vaux, "Şerh", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB., İst., 1979, XI, 429; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İst., 2000, s.19.

³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2.bs., AÜB. Ank., 1976, s.227; Mesnevî hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlânâ'nın Mesnevîsi", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz. Vedat Genç, MEB., İst., 1994, ss.159-165.

⁴ Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 3.bs., Dergah Yay., İst., 1990, s.109.

isimlendirilmiştir.⁵ Muhammed İkbâl (1938) de aynı kanaati paylaşmaktadır.⁶ Yine Banarlı'nın deyiimiyle *Mesnevî*, Kur'ân-ı Kerîm'in Mevlânâ çapında bir velî tarafından yapılmış, heybetli bir tefsiridir.⁷ Seyyid Hüseyin Nasr'a göre ise, *Mesnevî*, Kur'ân-ı Kerîm'in geniş bâtinî bir yorumudur. Bu nedenle de *Mesnevî*'ye "deryâ-yı ma'rîfet" adı verilmiştir.⁸

Bütün düşünce akımları tasavvuf içinde ve büyük mutasavvıfların şahsiyetinde "terkîb"e ulaşmış, bilhassa Osmanlı münevveri bu terkîbi İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* ve Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde bulmuş ve yazdıkları şerhlerinde bunu ifade etmişlerdir. Bu terkîbi XIV-XVII. asırlar arasında kültür ve medeniyetinin her sahasında en yüksek seviyede yaşatmıştır. Sonraki asırlarda da bu anlayışın akislerinin bütün gerileme ve yıkılış alâmet ve şartlarına rağmen, Müslüman-Türk ilim, fikir ve sanatında devam ettiği görülmüştür. *Fusûs* ve *Mesnevî* şerhleri de bu "sentez" in Osmanlı'yı Cumhuriyet Türkiye'sine birleştiren köprüleri olarak kabul edilebilir. Yeni bir devrin başlangıcında dinî düşünce ve ilimlerin ihyasında, geçmişte olduğu gibi yine tasavvufun merkezî bir rol oynayacağını, tasavvufî eserlerin de bu yeni "terkîb"de klasik metinleriyle temel taşları olacağını kavrayabilmek, muhakkak ki gelecekte yapılacak olan işlerde isabetli adımlar atmak imkanı verecektir."⁹

İslâmî ilimlerde şerh edebiyatı incelendiğinde dinî-tasavvufî muhtevalı şerhlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Çünkü diğer dinî ilimlere nazaran tasavvufun kendi deyim ve terimlerinin nev-i şahsına münhasır bir karakter arzettiği kolayca görülebilir. Bu durum da tasavvufî eserlere daha fazla şerh yazılması ihtiyacını doğurmuştur. Mesnevî şerhleri bu ihtiyacın bir ürünüdür.

Çalışmamıza geçmeden önce ele alacağımız mesnevî şerhleri ve bunların şârihleri ile ilgili bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. XVII. asır sonrasında Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eserini şerh ve izah ederek Türk tefekkür ve tasavvuf edebiyatına yeni eserler kazandıran *Mesnevî* şârihleri yetişmiştir. Bunlar, aslı Farsça olan *Mesnevî*'yi bazen çok açık, sade ve tabii bir dille, bazen sanatlı bir nesirle Türkçe'ye çevirip tasavvuf edebiyatına kazandırmışlardır. Kendi devirlerinin aynı zamanda büyük âlim, şair, fikir ve iman adamları arasında bulunan *Mesnevî* şârihleri, *Mesnevî*'yi açıklarken bu eserde söylenen ve söylenmek istenen vahdet-i vücûd meselelerini derin vukufîla şerh etmek kudretini göstermişlerdir. Bu arada

⁵ Annemarie Schimmel, "Rumi Calal Al-Din (604-672/1207-1273)", *The Encyclopedia of Religion*, XII, pp.482; Fazlur Rahman, "İslâm", *The Encyclopedia of Religion*, Collier Macmillan Publishers, London, VII, 315, pp.303-322; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Sanatı ve Manevîyatı*, çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yay., İst., 1992, s.161.

⁶ Muhammed İkbâl, *Esrar ve Rumuz Benlik ve Toplum*, çev. Ali Yüksel, 2.bs., Birleşik Yay., İst., 1996, s.26.

⁷ Nihad Sâmî Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İst., 1984, s.215.

⁸ Nasr, *İslâm Sanatı*, s.161, 164.

⁹ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 2.bs., İFAV Yay., İst., 1994, I, 7.

tasavvuf felsefesinin Türkçe'de nesirle ifade sınırlarını kurcalamışlar ve devirlerinin Türkçe'sinde hayli zengin bir kelime hazinesi kullanmışlardır.¹⁰

Makalemizde Mesnevî şerhlerindeki beyit yorumlarını birbirlerinden istifadeleri açısından incelediğimiz Mesnevî şârihleri şunlardır:

Ankaravî İsmail Efendi (1041/1631): Asrının ilk büyük *Mesnevî* şârihidir.¹¹ O, aslında Bayramî tarikatına mensuptur. Sonradan Mevlevîliğe gönül vermiş, Bostan Çelebi'den hilafet almış ve İstanbul'da Galata Mevlevîhanesi şeyhi olmuştur.¹² Bu tarihten sonra, Ankaravî, *Mesnevî*'den sohbetler yaparak mürid yetiştirmeye başlamış, *Mesnevî* şerhine başladıktan sonra hem madde hem de mana gözü açılmıştır.¹³

Ankaravî İsmail Efendi, *Mesnevî* şerhine başlamadan evvel *Mesnevî*'deki Arapça beyitleri, ayet ve hadisleri bir araya toplayarak "*Camîü'l-Ayât*" isimli bir risale meydana getirmiş, sonra; yine *Mesnevî*'nin bazı derin beyitlerini ve müşkil kelimelerini izah maksadıyla "*Fâti hü'l-Ebyâl*" adlı ikinci bir risale yazmıştır. Daha sonra bu iki risalesini birleştirip genişleterek "*Mecmuatü'l-Letâif ve Matmuretü'l-Maârif*" ismini verdiği büyük kitapta toplamış ve *Mesnevî Şerhi* işte böyle çalışmalarla meydana gelmiştir.¹⁴

Sarı Abdullah Efendi'nin (1584-1660) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si: XVII. asrın ikinci büyük *Mesnevî* şârihi reisü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'dir.¹⁵ Aslında Bayramiyye tarikatına mensup olan adı geçen zatın *Mesnevî* şerhi yazması Mevlânâ hayranlığından ve *Mesnevî*'deki manevi büyüklüğü idrak etmesi sebebiyledir. Asıl mesleği aşk ve tasavvuf olan Sarı Abdullah Efendi'nin Türkçe ve

¹⁰ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB., İst., 1987, II, 699.

¹¹ Bakınız: Muallim Naci, *Esâmî*, Mahmut Bay Matbaası, İst., 1308, s.58; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, İst., 1325, s.71; Ali Canib, "Ankaravî İsmail Efendi", *Hayat*, Cilt: I, 23 Nisan 1927, Ankara, s.21, ss.3-5; *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddin-i Rûmî", X, 112, ss.106-117; Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, Tan Matb., İst., 1950, s.102-103; Can, a.g.e., s.380; Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB., İst., 1998, s.545; Erkan Türkmen, *The Essence of Rumi's Masnevî*, Misket Ltd., Konya, 1992, s.63; Osman Türer, "Mesnevî Şârihi İsmail-i Ankaravî'nin Tasavvufî Hayata Dair İkaz ve Tavsiyeleri", 9. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 15-16 Aralık-1997, Konya, s.93, ss.93-102.

¹² Banarlı, a.g.e., II, 699; Ethem Cebecioğlu, "Ankaravî İsmail Rusûhî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, I-X, Şule Yay., 1995, VIII, 220, ss.219-222.

¹³ Cebecioğlu, a.g.m., VIII, 220.

¹⁴ Banarlı, a.g.e., II, 699; Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşaret Yay., İst., 1992, s.67-68; Çağının Mevlânâ'sı diye bilinen Muhammed İkbâl'in de oğlu Cavid İkbâl'e okumasını tavsiye ettiği kitaplar, Kur'ân-ı Kerim ve tefsirleri, Mesnevî ve şerhleridir. (Mehmet Önder, "Pakistan Gezisinden Anılar: Dr. Allame Muhammed İkbâl'in Evini Ziyaret", *Pakistan Postası*, Cilt: 24, Sayı: 4, Nisan, 1976, s.15, ss.14-15.)

¹⁵ Banarlı, a.g.e., II, 700; H. Kâmil Yılmaz, "Sarı Abdullah", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., 1995, VIII, 254, ss.254-257.

Arapça eserleri içinde çok zengin tasavvuf bilgilerini ihtiva eden ve büyük bir kavrayışla kaleme aldığı “*Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*” isimli eseri, *Mesnevî*’nin yalnızca birinci cildinin beş ciltten oluşan şerhidir.¹⁶

Bursalı İsmail Hakkı’nın (1137/1725): *Rûhu’l-Mesnevî*’si:¹⁷ “*Rûhu’l-Mesnevî*” iki cilt olarak Hicri 1287’de İstanbul Matbaa-i Amire’de basılmıştır.”¹⁸ O, iki ciltlik şerhinde *Mesnevî*’nin 738 beytinin şerhini¹⁹ yapmıştır.

Âbidin Paşa (1265/1906), *Mesnevî*’nin sadece birinci cildini şerh etmiştir. Bu şerh altı cilt olarak İstanbul’da basılmıştır. Osmanlı âlimi ve paşası olması sebebiyle önem arzetmektedir.²⁰ Âbidin Paşa’nın bu eserin ismi, “*Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*”tir.

Kenan Rifâî’nin (1950) *Mesnevî*’nin birinci cildi için kaleme aldığı *Mesnevî* şerhi, “*Şerh-i Mesnevî-i Şerif*” adı altında 1973 senesinde İstanbul’da neşredilmiş,²¹ 2000 yılında ise ikinci baskısı yapılmıştır.

Süleymaniye Camiinde *Mesnevî* okutan Tahir Olgun (Tahirü’l-Mevlevî) (1951) da takrirlerini kitaplaştırmış ve bu suretle de *Mesnevî* şerhi meydana gelmiştir. Tahirü’l-Mevlevî’nin²² *Mesnevî*’nin beşinci cildinden de bin kadar beyti

¹⁶ Banarlı, a.g.e., II, 700; Yılmaz, a.g.m., s.255-256.

¹⁷ Naci, a.g.e., s.59; Çelebioğlu, a.g.e., s.545, Şair Hayrî Bey, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Mahmut Bey Matbaası, İst., 1308, s.7; Abdullah Öttemiz Hacitahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzum Tercüme*, Ötügen Yay., İstanbul, 1972, Önsöz, s.6; Fuat Bayramoğlu, “Molla-yı Rûm ve Şeyhü’r-Rûm Gönlüdaşlar,” *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamanın Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, s.150, ss.143-159; Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, VIII, 316; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötügen Neşriyat, İst., 1995, s.381.

¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 2.bs., İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst., 1983, s.144.

¹⁹ Türk Ansiklopedisi, X, 112.

²⁰ Bkz: Ali Canib, “Ankaravî”, s.5; İbrahim Alâettin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, I-IV, Sedat Simavî Yay., İstanbul, 1933-1935, I, 18-19; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8, Hacitahiroğlu, Âbidin Paşa’nın, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* isimli eserinin 5 cilt halinde basıldığını söylemektedir. Halbuki adı geçen eser altı cilt olarak basılmıştır; Mehmed Ali Kirboğa, *Kâmûsu’l-Kütüb ve Mevzuâtü’l-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, I, Konya, 1974, s.265; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, Ötügen Yay., İst., 1994, VI, 432; Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, I, Fatih Matbaası, İst., 1967, s.109; Fethî Erden, “Mevlânâ Bibliyografyası” isimli makalesinde ve Neclâ Pekolcay adı geçen eserinde az önce zikredilen sayfada şu bilgiyi vermektedir: Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (10 cilt, 1885), halbuki adı geçen eser altı cilt olarak basılmıştır; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., 4.bs., İstanbul, 1994, s.325; Can, a.g.e., s.381; Cemal Aksu, “Âbidin Paşa”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I-II, Yapı Kredi Yay., İst., 1999, I, 77.

²¹ Can, a.g.e., s.381.

²² Bkz. Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Can, a.g.e., s.381; Türkmen, a.g.e., s.63.

ine alan bu kıymetli şerhi bir kaç kez basılmış olup beşinci cildin 1000. beyitten sonrası ile altıncı cilt Şefik Can tarafından tamamlanmış ve basılmış bulunmaktadır.

Mensur ve tam son *Mesnevî* tercüme ve şerhi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı, Şark-İslâm Klasikleri serisinin ilk kitabı olarak 1942-1946'da Milli Eğitim matbaasında altı cilt olarak basılmıştır.²³

Bu makalede mesnevî şerhlerinden kırk beyti esas alarak şârihlerin birbirlerinden istifadesi açısından bir karşılaştırma yapmaya çalıştık. Bu kırk beyti esas almamızdaki temel kriterimiz ise Mesnevî şârihlerinin birbirlerinden istifade etmelerini kuvvetle muhtemel olarak değerlendirdiğimiz beyitlerdir. Dolayısıyla diğer beyitleri de buna kıyas etmek mümkün olabileceğinden ve ayrıca çalışmanın bir makale boyutlarını aşabileceği düşüncesinden hareketle beyit sayısını kırk olarak sınırlamaya çalıştık.

2. Beyit: "Kamışlıktan beni kestiklerinden beri, benim feryadımdan erkek ve kadın ağlamaktadır."²⁴ Bu beytin şerhinde Ankaravî ve Bursevî'nin var oluş mertebelerinden bahsetmesi Bursevî'nin Ankaravî şerhinden istifade etmiş olabileceğini gösterir. Bursevî, Mesnevî'nin 'be' harfi ile başlamasının sebeplerini uzun uzun izah etmektedir. Kenan Rifâî şerhinde de aynı malumat bulunmaktadır.²⁵ Sarı Abdullah Efendi ise, Allah Teâlâ'nın zâtî sıfatlarından söz etmektedir.²⁶ Âbidin Paşa'nın izahında Ankaravî ve Bursevî'den istifade ettiği açıkça görülmektedir.

3. Beyit: "Firaktan pare pare olmuş bir sine isterim, ta ki, o sine sahibine derd-i iştiyakın şerhini söyleyeyim."²⁷ Tahirü'l-Mevlevî ve Âbidin Paşa, Ankaravî şerhinden faydalanmıştır. Sarı Abdullah Efendi, "*Doğrusu biz emaneti göklere, yerlere ve dağlara arz ettik.*" (Ahzap, 33/72) âyet-i kerîmesine ve "Elest bezmi" ile ilgili bilgilere yer vermiştir.²⁸

71. Beyit: "Ârif olmayanların sulh, cenk ve nizaları bir hayal gibi olan bu fani dünya üzerindedir. İftihar, ayıp ve şöretleri de dünya hayalinden ibarettir."

²³ Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, s.146.

²⁴ Mesnevî'nin beyit numaraları Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhine göre verilmiştir. Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, I-VI, Mahmud Bey Matb., İst., 1324/1906, I, 37-38; İsmail-i Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif ve Metmûrâtü'l-Meârif: Şerhu'l-Mesnevî*, Taşbasma, Basım Yeri ve Yılı Yok, I-VII, I, 14-16; Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İst., 1287, I-V, I, 83; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Mesnevî*, I-II, Matbaa-i Âmire, İst., 1287/1870, I, 14-21; M. Muhlis Koner, *Mesnevî'nin Özü*, Kitap Basımevi, Konya, 1957, s.2-4; Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, 2.bs., Şamil Yayınevi, İst., tarihsiz, I, 53-54; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, 2.bs., Milli Eğitim Basımevi, İst., 1985, I, 26, 28vd.

²⁵ Kenan Rifâî, *Şerhi Mesnevî-i Şerif*, Hülbe Yayınları, İst., 1973, s.3-5.

²⁶ Abdullah Efendi, a.g.e., I, 84.

²⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 38; Ankaravî, a.g.e., I, 16; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 83-92; Bursevî, a.g.e., I, 21-23; Koner, a.g.e., s.4-5; Tahirü'l-Mevlevî, bu çalışmada kısaca Mevlevî olarak zikredilecektir; Mevlevî, a.g.e., I, 54-55; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 26, 28vd.

²⁸ Abdullah Efendi, a.g.e., I, 86vd.

Âbidin Paşa ve Kenan Rifâf'nin yaptığı şerhte, hayal ve hayal âlemi ile ilgili bilgiler vermektedir. Ankaravî, bu beyti şerh etmemiş, Abdullah Efendi ve Bursevî'nin şerhlerinde ise Âbidin Paşa ve Kenan Rifâf'nin verdiği malumat bulunmamaktadır.²⁹

72. Beyit: "Allah dostlarına tuzak olan hayaller ise, Hudâ bahçesindeki âyet-i kerîme yüzlülerin aksinden ibarettir."³⁰ "*Biz cinleri ve insanları ancak ibâdet etmeleri için yarattık*" (Zâriyât, 51/56) âyet-i kerimesi ve "*Ya Rabbî, bana eşyanın hakikatini göster*"³¹ hadis-i şerifi ile "*Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve bilinmek için mahlûkatı yarattım.*"³² hadis-i kutsisi genişçe izah edilmiştir. Bursevî şerhinde, evliyanın hususî kullardan olduğu, kesrette vahdeti görebildikleri, Hakk'ın sıfatının mazharı oldukları ve fenâ-i mutlak hasıl olmadıkça kimsenin velayet dairesine ayak basamayacağı beyan edilmektedir.³³

Sarı Abdullah Efendi, Ankaravî'nin şerhindeki bilgileri vermekle beraber; "*Hız. Adem su ve çamur arasında iken ben nebi idim*,"³⁴ "*Bir kimse beni görürse tahkik o kimse Allah'ı görmüştür*"³⁵, "*Allah Teâlâ Adem (a.s.)'ı kendi suretinde yarattı*"³⁶ mealindeki hadisleri şerh edilmiştir.³⁷

78. Beyit: "Allah Teâlâ hazretlerinden bizi edebe muvaffak kılmasını isteyelim. Edepsiz olan bir kimse Hudâ'nın lütfundan mahrum olur."³⁸ Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi, Bursevî ve Âbidin Paşa şerhlerinde birbirine yakın bilgiler bulunmaktadır. Ankaravî, "Edep, ahlak-ı hamîdenin tamamının husulünden ibarettir. Zira tahsil-i şeriat ve tekmil-i tarikat edele mümkündür. Sülûk ve tasavvuf dedikleri

²⁹ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 74; Ankaravî, a.g.e., I, 10; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 170; Mevlevî, a.g.e., I, 107-108; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 53.

³⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 75; Ankaravî, a.g.e., I, 10; Mevlevî, a.g.e., I, 108; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 53, 74-76.

³¹ Kaynağına ulaşamadım.

³² Hadîsin sıhhati hakkında bakınız: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs ammâ 'şteherâ mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, 4. bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405, II, 132; Aclûnî, şu bilgileri vermektedir: "İbn Teymiyye, bu Peygamberimizin (s.a.v) sözlerinden değildir. Bu hadîs için ne zayıf ne de sahit bir sened bilinmektedir. Zerkeşî, İbn Hacer ve Suyûtî'nin görüşleri de aynıdır."

³³ Bursevî, a.g.e., I, 127-132;

³⁴ Hadîsin sıhhati için bakınız: Aclûnî, a.g.e., II, 129.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Dâru İbni Kesir, 5. bs., Dimeşk, 1414, Ta'bir, 10; Müslim, Rüyâ, 11; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen*, Dâru İhyâi't-Turâsîl Arabî, Basım yeri yok, 1395, Ta'birü'r-Rü'ya, 2, (II, 1284); İmam Nevevî, hadîsteki gerçekten "hakı görmüştür" ifadesini "gerçekten peygamberimizin kendisini görmüştür" şeklinde şerh etmiştir. (Muhyiddin Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., XV, 24)

³⁶ Buhârî, İsti'zan, I, (V, 2299); İmam Nevevî, *Şerhu Müslim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1411, XVII, 178.

³⁷ Abdullah Efendi, a.g.e., I, 171-172;

³⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 78; Ankaravî, a.g.e., I, 11; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 174; Bursevî, a.g.e., II, 141-142; Mevlevî, a.g.e., I, 112-115; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 53, 77-78.

sırf edeptir” demektedir.³⁹ Kenan Rifâî, Ankaravî'nin bu sözünü isim vererek aynen iktibas etmiştir.⁴⁰ Âbidin Paşa, bu beytin şerhinde “Edepten yoksun insanların, Allah Teâlâ Hazretlerinin emirlerine, insanların ve hayvanların hukukuna riayet etmeyeceklerini”⁴¹ ifade etmektedir.

82. Beyit: “Gökyüzünün sofrası ve ekmeği kesildi. Bize ziraat, çapa ve orak zahmeti kaldı.”⁴² Bursevî şöyle demektedir: Bu beyitte işaret vardır ki kalp ve ruha gelen feyz-i ilahînin kadri bilinip şükür edilmek ve devamına medar olan sebepler çerçevesinde hareket etmek gerekir. Yoksa hüsrânla iptilânın yanı sıra beden dahi çok mutazzır olur ve meşakkat çeker.⁴³ Ankaravî,⁴⁴ bu beyti şerh etmemiş, Mevlevî (Tahirü'l-Mevlevî) ise, Sarı Abdullah Efendi'nin yaptığı gibi Bakara, 2/61 âyet-i kerimesinin tefsirini vermiştir.⁴⁵ Kenan Rifâî ise, bu beytin şerhinde Hz. Musa ve Hz. İsa'nın kavimlerine Allah Teâlâ'nın indirdiği sofralardan bahsederek onların edepten mahrum olmaları sebebiyle cezaya müstahak olduklarını belirtir.⁴⁶

88. Beyit: “Zekat verilmediği içindir ki, bulut yağmur yağdırmaz. Zina yüzünden de etrafta veba zuhur eder.”⁴⁷ Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve Bursevî'nin şerhlerinde, Âbidin Paşa'nın bu beytin şerhinde verdiği malumat bulunmamaktadır.⁴⁸

Ankaravî şerhinde, Ka'b b. Malik'ten şu rivayet aktarılmıştır: “Yağmurun yağmadığını görünce, insanların zekat vermediklerini, Allah'ın da hazine-i ilahiyesindeki rahmeti göndermediğini anlayınız. Keza veba gibi bulaşıcı hastalıkların yayıldığını görünce zina rezaletinin meydana çıktığını biliniz.”

Mevlevî, Ankaravî şerhinde zikredilen şu hadis-i şerif ile beyti izah eder: “*Beş günaha mukabil beş ceza vardır: Bir kavim ahdini bozarsa, Allah Teâlâ onlara düşmanlarını musallat eder. Allah'ın emirleri hilafına hüküm verirlerse, aralarında fakr-u zaruret yayılır. İçlerinde fuhuş yayılırsa, ölüm de çoğalır. Teraziyi eksik ölçer ve eksik tatarlarsa, memleketlerinde bitki bitmez, kılığa uğrarlar. Zekat vermeyecek olurlarsa, beldelerine yağmur yağmaz.*”⁴⁹

Yukarıdaki beytin ikinci mısrasının şerhinde Sarı Abdullah Efendi şunları dile getirmektedir: “Zina fiilinden etrafa veba zuhur eder” sözünün hakikatini kamil

³⁹ Ankaravî, a.g.e., I, 11.

⁴⁰ Rifâî, a.g.e., s.25.

⁴¹ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 78.

⁴² Âbidin Paşa, a.g.e., I, 80; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 54, 78-79.

⁴³ Bursevî, a.g.e., I, 146-147.

⁴⁴ Ankaravî, a.g.e., I, 12.

⁴⁵ Abdullah Efendi, a.g.e., I, 177-178; Mevlevî, a.g.e., I, 117-118.

⁴⁶ Rifâî, a.g.e., s.26.

⁴⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 82-84; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 54, 79-80.

⁴⁸ Ankaravî, a.g.e., I, 12.

⁴⁹ Mevlevî, a.g.e., I, 120-121; Rifâî, a.g.e., s.25-27; Celâluddîn b. Ebîbekr es-Suyûtî, *el-Cami'u-Sağîr fi Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 240.

veliler aynen görürler. Ancak, ey talib-i esrar-ı rabbanî, burada zikredilen zina ve taun afakidir. Zina ve taun-i enfûsî dahi vardır. Bunlar şu manaya gelmektedir: Akl-ı meâş ve şeytanın sultası ile nefis, kötülüğü emreden emmare nefse kurban edilince dünya ve makam sevgisi, büyülenme, ucub, buğz, hased, şehvet ve gazap evlâd-ı zinalarını ortaya çıkarır ve her birinden nice kötü ahlaklar dallanıp budaklanıp taun-i ekber halka ne şekilde zarar verirse bunlar da gönül şehrinde olan; muhabbetullâh, şükür, kanaat, zikir, ibadet, tevazû, ihlas, samimi niyyet ve bilcümle güzel ahlâkı hebâ ve helâk ve nice ev-barkları harap ederek hem kendi vâcutlarına ve hem diğer insanlara zararları dokunur.⁵⁰ Rifâî, Sarı Abdullah Efendi'nin bu yorumunu kendi üslûbuyla şerhinde aynen vermektedir.⁵¹

Bursevî ise, bu beyitte şuna işaret vardır ki, nefisini sıfat-ı zemimeden tezkiye etmeyen Hakk'ın feyzinden mahrumdur ve masivaya nazar eden ruh marazla illetlidir⁵² demektir.

430. Beyit: "Keyfe medde'z-zill (*Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?*) (Furkan, 25/45-46) âyet-i kerîmesi evliyânın nakşı ve tarifidir. Allah dostları Allah nurunun delilidir."⁵³

Bursevî, bu beytin şerhinde şu bilgileri vermektedir: "Evliya kelimesi velinin çoğuludur. Veliden maksat ariftir ki hakka manevî yakınlık ile yakın ola. Kurbiyet makamına varmak ise, tam bir fenadan sonra hasıl olur. Veli, fenâfillâh ve bekabillâh ehlinden olan kimsedir. Yani kendinin zat, sıfat, ve fiillerini Hakkın zat, sıfat ve fiillerinde yok ederek her üç mertebede Hakk'la kaim olan zat-ı şeriftir."⁵⁴ Âbidin Paşa, bu şerhten istifade etmiş olabilir. Ancak Âbidin Paşa'nın verdiği şu malumat burada bulunmamaktadır. "Allah dostları, üç münasebetle Hak Teâlâ'nın gölgesine teşbih olunabilir:

a. İnsan sıcakta bir gölge altına varınca cismen harareten selamet bulduğu gibi, bir veliyullah iltica edince de, bir çok ıstıraptan selamet bulması.

b. Bir yerde gölge görününce, güneş ve ışığa delil olup Allah dostunun da Allah Teâlâ'nın nuruna delil olması.

c. Gölge her vecihle güneşe tabidir. Ehlullah da Cenâb-ı Hakkın emirlerine her zaman tabi olurlar."⁵⁵

Bu beyti şerh ederken Kenan Rifâî'nin, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinden istifade ettiği açıkça görülmektedir.⁵⁶

⁵⁰ Abdullah Efendi, a.g.e., I, 184-189.

⁵¹ Rifâî, a.g.e., s.27.

⁵² Bursevî, a.g.e., I, 153-154.

⁵³ Ankaravî, a.g.e., I, 42; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 339-341; Bursevî, a.g.e., II, 139-140; Mevlevî, a.g.e., I, 277; Gölpinarlı, *Mesnevi*, I, 138, 180.

⁵⁴ Bursevî, a.g.e., II, 139-140.

⁵⁵ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 234.

⁵⁶ Rifâî, a.g.e., s.80.

647. Beyit: “Hz. İsa bana haber verdi ki, bütün dostlarından ve müridanından ayrıl ve yalnız ol.”⁵⁷ Bursevî, Mevlânâ'nın bu beytinden hareketle, “Kamil şeyh ruhanî sırları hususi olarak ilan eder”⁵⁸ demektedir.

Hz. Mevlânâ bu beyitle dinleyiciye şu nasihatte bulunurlar: Tarik-i hakka ayak basmış talibe lazımdır ki ehl-i heva olan yarandan belki kavim, kabile, akraba-i taallukattan zahir ve batinen uzaklaşıp ve nefsanî duygu ve düşüncelerden tamamen geçip Allah Teâlâ'nın rızasına ulaşmaya gayret ederek uzlet eyleye.⁵⁹ Ankaravî ve Mevlevî bu beyti şerh etmemişler.⁶⁰ Âbidin Paşa'nın bu beytin şerhinde vermiş olduğu malumatın Sarı Abdullah Efendi şerhinde bulunmaması kendine özgü bir yorumu olduğunu göstermektedir.

670. Beyit: “Vezirin vefatından bir ay sonra devlet adamlarına dediler ki, ey ulular, sizden vefat eden şeyhin yerine geçen kimdir?”⁶¹ Sarı Abdullah Efendi, Ankaravî'den şu bilgiyi aynen iktibas etmiştir: Marifet ve hikmet güneşi mesabesinde olan mürşid-i kâmil ahirete intikal ettiyse, onun yerine geçen nuranî bir kandil lazımdır ki, nefsanî zulmette kalan sâlikler ona ittiba edip onunla aydınlansın ve tarik-i hakka gitsinler.⁶²

Bursevî, bu beytin şerhinde şunları ifade etmektedir: Burada şeriata işaret vardır. Zira şeriat siyasetle ve siyaset de, riyasetle kaimdir. Eserde gelmiştir ki, “Kavmi içinde şeyh, ümmeti içerisinde Nebi gibidir.” Cüneyd-i Bağdadî, kim bir üstad edinmezse onun ustası şeytan olur. Ebû Yezîd Bistamî ise, şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır, buyurmuşlardır. Hz. Peygamberin (s.a.v) vefatından sonra halifenin seçilmesi, kutbun ruhunun bedeninden ayrıldığı anda diğer bir kutba kutbiyetin intikali gibi hususlardan söz etmektedir.⁶³ Rifâî, bu beytin şerhinde Bursevî şerhinden istifade etmiş olabilir.⁶⁴ Mevlevî ise bu beyti şerh etmemiştir.⁶⁵

716. Beyit: “Muharebeye ağaçtan kılıç götürme, muharebeye gitmeden evvel dikkat et ki, ışın fîgan ve âh u zâr olmasın.”⁶⁶ Âbidin Paşa'ya göre, bu beyitten üç mana anlaşılır:

a. Salih amelin olmadan ahirete giderek hüsrana giriftar olma.

b. Tedariksiz ve cesaretsizken dünyada bile muharebeye gitme, zira perişan olursun.

⁵⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 329; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 157.

⁵⁸ Bursevî, a.g.e., II, 445-446.

⁵⁹ Abdullah Efendi, a.g.e., I, 441.

⁶⁰ Ankaravî, a.g.e., I, 65; Mevlevî, I, 397.

⁶¹ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 340; Ankaravî, a.g.e., I, 66; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 446; Rifâî, a.g.e., s.118; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 159.

⁶² Ankaravî, a.g.e., I, 66; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 446.

⁶³ Bursevî, a.g.e., II, 481-483.

⁶⁴ Rifâî, a.g.e., s.119-120.

⁶⁵ Mevlevî, a.g.e., II, 485.

⁶⁶ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 358.

a. Dirayet ve iktidarın yoksa muharebeye benzeyen tasavvufun derin meselelerinin tetkikine girişme, zira mağlup olursun.”⁶⁷

Ankaravî’de ahiretle ilgili kısım var. Sarı Abdullah Efendi ve Bursevî’de ise, Âbidin Paşa’nın verdiği malumat yoktur.⁶⁸

742. Beyit: “İnatçı Şâh’ın yerine kendi neslinden biri geçti. Hz. İsa’nın kavminin helakine çalıştı.”⁶⁹ Bu beytin şerhinde Âbidin Paşa şunları söyler: “İnsanın bir fenalığı işlemeden önce dört şeyi düşünmesi gerekir:

a. İnsanın fenalığa cüret edeceği sırada İlahî emre muhalefet ve ilahî gazabı üzerine davet etmesini.

b. İnsanları mağdur, mahzun ve bir çok vahim neticelerin ortaya çıkmasıyla bazı günahsız insanların kalbini yaralaması.

c. Yüce dinimizin suçlular hakkında vaz’ eylediği cezalara ve ahiretteki elim azaba duçar olması.

d. Bir fenalık işleyince, yaşadığı çağda bulunan ve vefatından sonra gelecek olan kişilere kötlü bir misal bırakmasıyla her nevi nefret ve laneti davet etmesi. İnsan bu gibi hakikatleri düşünmeğe çalışmalıdır ki, hilkat ve tiyaretinin meyilli olduğu fenalıkları terk ederek doğru yolda yürüyebilsin.”⁷⁰

Sarı Abdullah Efendi, Rifâî, ve Tahîrî’l-Mevlevî, Ankaravî’den bu beytin şerhinde faydalanmıştır. Bursevî ve diğer şerhlerde ise Âbidin Paşa’nın verdiği bilgiler yoktur.⁷¹

876. Beyit: “Şah, nasihat edenlerin ellerini bağlattı ve zulüm üstüne zulüm yaptı.”⁷² Âbidin Paşa bu beyti şu şekilde şerh etmiştir: “Nasihat edenlere hiddetlenmek bizzat hamakattır. Alemde tecrübe edilmiştir ki, bir kimse sırf hayır olan bir işe başlayınca Allah Teâlâ onu diğer hayırlı işlere de sevkeder ve bütün işlerinde başarıya ulaşır. Bilakis başka bir adam şer olan bir işe başlayınca Allah korusun bir çok elem ve zarar getiren işlere duçar olarak meyus olur.”⁷³ Ankaravî⁷⁴ ve Sarı Abdullah Efendi⁷⁵ bu beyti şerh etmemişlerdir.

⁶⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 358.

⁶⁸ Ankaravî, a.g.e., I, 70; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 456-457; Bursevî, a.g.e., II, 546-547; Mevlevî, a.g.e., I, 426.

⁶⁹ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 2; Ankaravî, a.g.e., I, 72; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 463-464; Mevlevî, a.g.e., II, 438.

⁷⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 2.

⁷¹ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 2; Ankaravî, a.g.e., I, 72; Abdullah Efendi, a.g.e., I, 463-464; Mevlevî, a.g.e., II, 438; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 205, 220-222.

⁷² Âbidin Paşa, a.g.e., II, 64; Mevlevî, a.g.e., II, 501; Rifâî, a.g.e., s.148.

⁷³ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 64.

⁷⁴ Ankaravî, a.g.e., I, 83.

⁷⁵ Abdullah Efendi, a.g.e., II, 8.

880. Beyit: “İnatçı fırka, ateşten doğmuştu, cüzlerin yolu asıl ve küll yönüne doğrudur.”⁷⁶ Sarı Abdullah Efendi, bu beyti şerh etmemiştir. Âbidin Paşa, bu beytin izahını yaparken Ankaravî’den istifade etmiştir.

890. Beyit: “Mükafattan sonra Allah Teâlâ, kul, elde ettiği sevaba benzer sevaplar kazansın diye, onu yine o güzel sözlere sevkeder.”⁷⁷ Âbidin Paşa şöyle der: “Allah Teâlâ sevdiği kulumu muattal bırakmaz, çünkü atalet bizzat musibet ve masiyettir.”⁷⁸ Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi bu beytin irabını (dilbilgisi açısından cümlelerin değerlendirilmesi) yapmışlardır. Âbidin Paşa, bu beyti şerh ederken Ankaravî’den istifade etmiş olabilir. Mevlevî ise, bu beytin şerhini yapmamıştır.⁷⁹

1244. Beyit: “Karga ilahî kazanın hükmünü inkâr ediyorsa binlerce akılsa kazayı inkâr ettiğinden dolayı kâfirdir.”⁸⁰ Sarı Abdullah Efendi’de, Ankaravî’nin muhtevası aynen tekrar edilmektedir.

Bu iki zatın şerhinde, “Her dem manevî sırları müşahade ederiz diyen zevatın musibet ve belaları bildikleri halde nasıl onlara duçar oldukları” sorusunu soran kişilerden bahsedilmektedir. Bu husus aklî ölçüler dahilinde cevaplanmaktadır. Malum beyitten sonraki üçüncü beyitte ilahî kaza gelince basiret gözünün kapanacağı tasrih edilmektedir.⁸¹

Her iki şerhte de mevcut olan “Sizden biriniz kadere iman etmedikçe mümin olamaz”⁸² hadis-i şerifi Âbidin Paşa’da da bulunmaktadır. Âbidin Paşa, kaza-i ilahînin hükmü çoktur diyerek birkaç madde sıralamaktadır:

- a. Kaza, kusur eden insana Allah Teâlâ’nın adaletinin bir eseridir.
- b. Kaza, takdir olunmuş ilahî hükme karşı maddî tedbirlerin bir tesirinin olmayacağını isbat eder.
- c. Belaya giriftar olmuş müminlerin çekecekleri cefaya karşılık ilahî adalet günahlarının ya tamamını ya da bir kısmını imha eder.
- d. Kaza, keder ve ezayı gerektireceğinden müminler musibetlere razı olup sabretmeleri neticesinde yüce ruhanî mertebelere ulaşırlar.

⁷⁶ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 66; Ankaravî, a.g.e., I, 83; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 8; Rifâî, a.g.c., s.148-149; Mevlevî, a.g.e., II, 505.

⁷⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 70; Ankaravî, a.g.e., I, 84; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 14; Rifâî, a.g.c., s.149.

⁷⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 70.

⁷⁹ Mevlevî, a.g.e., II, 508.

⁸⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 224; Ankaravî, a.g.e., I, 115; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 166-167; Rifâî, a.g.c., s.204-205; Mevlevî, a.g.e., III, 659; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 265.

⁸¹ Ankaravî, a.g.e., I, 115; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 166-167.

⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü Kurtuba, ts., I, 97.

e. Kazaya giriftar olan akıl ve irfan sahipleri kusurları için istigfar ederler.⁸³ Âbidin Paşa'nın verdiği bu bilgi diğer şerhlerde bulunmamaktadır.

1284. Beyit: "Renk ve koku çan gibi gizli şeylerden haber verir. Atın sesi işitene atının varlığını haber verir."⁸⁴ Bu beytin şerhinde Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'nin yapmış oldukları açıklamalar Âbidin Paşa'ya yapmış olduğu yorumda ufuk açmış olabilir.

1754. Beyit: "İsa (a.s)'ın bahsetmediği sırrı, gayret-i ilahiyye biz yok iken (biz olmaksızın) de ferman buyurmadı."⁸⁵ Bu beyitlerden Hz. Mevlânâ'nın kendini nebiden daha üstün sayıldığıının anlaşılacağı; onun Muhammedî velâyet kemaline varis olduğunun işareti sayılabileceğine vurgu yapılmaktadır. Mevlevî ve Âbidin Paşa, bu beyti şerh ederken Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den istifade etmiştir.

1827. Beyit: "İlahî, akl-ı küllün ve canların canı ve mercan misali olan kalbin nuru sensin."⁸⁶ Âbidin Paşa bu beytin şerhinde şunları ifade eder: "Keşif ehli indinde akl-ı kül, ruh-i Muhammediyedir ki, peygamberlerin en faziletlisi, sonuncusu ve âlemlerin övünç vesilesidir."⁸⁷ Mevlevî ve Âbidin Paşa, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den istifade etmiştir.

2002. Beyit: "Sen vefakarlık tesiriyle bizzat şeker olursan, şekerlik hassası şekerden nasıl uzak olur."⁸⁸ Ruh, aslında kemalin ta kendisidir. Ona noksanlık veren hayvanî ruhun ve cismanî arzuların galebesidir. Ancak bu hayvanî ve cismanî bağların kaydından kurtulup aslını ve kemalini bulursa sözü, özü, ve edası da bizzat kemale ermiş olur.⁸⁹ Âbidin Paşa, bu beyti şerh ederken, Ankaravî⁹⁰ ve Sarı Abdullah Efendi'nin⁹¹ şerhlerinden istifade etmiştir.

2230. Beyit: "Kendi benliğine (kendi çevrende) tavaf edecek olursan, kendini tavaf ediyorsun, nasıl Ka'be'yi tavaf edersin. Nasıl olur, Hakkın tevhidhanesinde yine kendinle beraber olursun."⁹² Âbidin Paşa ve Rifâî'nin Ankaravî şerhindeki bu beytin açıklamasından istifade ettiği açık bir şekilde görülmektedir.⁹³

⁸³ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 224.

⁸⁴ Âbidin Paşa, a.g.e., II, 241; Ankaravî, a.g.e., I, 118; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 189; Mevlevî, a.g.e., III, 675; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 269.

⁸⁵ Âbidin Paşa, III, 151; Ankaravî, a.g.e., I, 160-161; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 427-431; Rifâî, a.g.e., s. 293; Mevlevî, a.g.e., III, 875-877.

⁸⁶ Âbidin Paşa, a.g.e., III, 180-181; Ankaravî, a.g.e., I, 169; Abdullah Efendi, a.g.e., II, 478; Mevlevî, a.g.e., III, 913-914.

⁸⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., III, 180-181.

⁸⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., III, 249; Mevlevî, a.g.e., IV, 983; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 383.

⁸⁹ Rifâî, a.g.e., s.340.

⁹⁰ Ankaravî, a.g.e., I, 183.

⁹¹ Abdullah Efendi, a.g.e., III, 22.

⁹² Âbidin Paşa, a.g.e., III, 73-74; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 405.

⁹³ Ankaravî, a.g.e., I, 202.

Sarı Abdullah Efendi, bu beytin açıklamasında iki sayfaya yakın malumat vermekte sonunda ise hûlasa-i meram demek olur ki, ey ehl-i kesret, heyhat kalp ka'besini nasıl tavaf edebilirsin ki, sen kendi beşeriyetini tavaf etmekle dinden uzaklaşmaktasın. Madem ki beşerî elbiseni çıkarmazsın, o halde cemel ka'besinin etrafını tavaf edemezsin. Enaniyet kaydı ile bağlı olduğun halde nasıl kalp hanesinin derûnuna ve ehadiyyet harimine girebilirsin.⁹⁴ Âbidin Paşa, Sarı Abdullah Efendi'den de istifade etmiştir. Mevlevî ise, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'nin yapmış olduğu şerhleri özetlemiştir.⁹⁵

Rifâî ise bu beytin şerhinde Sarı Abdullah Efendi'nin ifadelerine açıklık getirerek şunları ifade etmektedir: "Ka'be'yi tavaf edenler kendi elbiselerinden soyunup, ihrama bürünürler. Tıpkı bunun gibi aşıkların da ilahî güzelliğın ve ilahî varlığın etrafındaki tavaflarının makbul olabilmesi için vücûd ve nefis elbiselerinden soyunup Allah'ta fanilik elbiselerini giyinmeleri lazımdır."⁹⁶

2275. Beyit: "Onun cömertlik ve kereminden deniz ve maden sarsılmaktaydı. Onun ihsan ve atasını elde etmek için kapısına kervanlar yönelmekteydi."⁹⁷ Ankaravî, Mevlevî ve Rifâî bu beyti şerh etmemişlerdir.⁹⁸ Âbidin Paşa, bu beytin şerhinde Sarı Abdullah Efendi'den de istifade etmemiş⁹⁹ kendisine özgü yorumlar serdetmiştir.

2292. Beyit: "Sen öyle bir kimsenin müridi ve misafirisin ki, denaetinden dolayı senin çalışma mahsulünü elinden alıyor."¹⁰⁰ Âbidin Paşa, bu beytin şerhinde Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den istifade etmiştir.

2463. Beyit: "O, Allah'ın pertavidir (nurudur), maşuk değildir. O sanki hâlıktır, mahluk değildir."¹⁰¹ Âbidin Paşa, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den istifade etmiştir.

Rifâî ise, bu beyti şerhinde şunları söylemektedir: İnsanın kadına karşı duyduğu aşk ve cezbe beyhude değildir. Çünkü kadın Allah güzelliğının yeryüzüne yansımış bir nurudur. Sadece sevgili değildir. Allah Teâlâ'nın kadına verdiği değer, kadının kendi yaratıcı kudretinden vasıflar taşınması, hayatın devamlılığında büyük vazife görmesi gibi ilahî mukadderatın aziz bir rûknü olmasındandır. İşaret olunduğu gibi kadına muhabbet, onların vücudları aynasında Cenâb-ı Hakki müşahede edebilmektendir. İbn-i Farız'da, "her güzelin güzelliği, Allah güzelliğinden aksetmiş

⁹⁴ Abdullah Efendi, a.g.e., III, 128-130.

⁹⁵ Mevlevî, a.g.e., IV, 1076.

⁹⁶ Rifâî, a.g.e., s.383.

⁹⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., IV, 92; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 421.

⁹⁸ Ankaravî, a.g.e., I, 205; Mevlevî, IV, 1096; Rifâî, a.g.e., s.390.

⁹⁹ Abdullah Efendi, a.g.e., III, 156.

¹⁰⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., IV, 98-99; Ankaravî, a.g.e., I, 206; Abdullah Efendi, a.g.e., III, 161; Mevlevî, a.g.e., IV, 1105.

¹⁰¹ Âbidin Paşa, a.g.e., IV, 167-168; Ankaravî, a.g.e., I, 218; Abdullah Efendi, a.g.e., III, 244-245; Mevlevî, a.g.e., IV, 1170.

bir parçadır”, der. Demek ki, erkeğin kadına sevgisi bir bakıma onun vasıtasıyla ilahî güzelliğin vuslatını dilemek manasındadır. Bunun içinde kadının erkeğe galebesi tabiidir. Fakat böyle bir düşünce ancak belirli bir irfan seviyesine varmış ve maneviyat âlemlerinde mesafeler kat etmiş erkekler için doğrudur.¹⁰²

2468. Beyit: “Bedevî dedi ki, ey hatun, sana gösterdiğim şiddetten dolayı pişman oldum. Eğer kâfir oldum ise işte Müslüman oluyorum.”¹⁰³ Âbidin Paşa, Ankaravî'nin şerhini aynen ihtibas etmiştir. Sarı Abdullah Efendi ve Mevlevî ise bu beyti şerh etmemişlerdir.¹⁰⁴

2472. Beyit: “Küfür ve iman, Cenâb-ı Hakkın âşığıdır. Bakır ve gümtüş kimyanın bendesidir.” Âbidin Paşa bu beyti şöyle izah eder: “Küfür ve iman sahibi isteyerek veya istemeyerek Hak Teâlâ'nın âşığıdır. Sureta kâfir ve münkirler her şeyi inkar ederlerse de, yine kadir-i mutlak hazretlerinin mahlukatına muhabbet ve izhar-ı hacet etmeğe mecbur olduklarından münkirler manen Halikâ âşık olduklarını gafletleri sebebiyle kendileri anlamaz. Münkir ve itaatkar olmayan insanların muhabbetleri isteyerek değil, kerhen olması sebebiyle kendileri sıkıntı çekerler.¹⁰⁵ Âbidin Paşa'nın verdiği malumat Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'de bulunmamaktadır,¹⁰⁶ kendi yorumudur.

2568. Beyit: “Bu diz çökmenin şerhini Cibril-i emin Kur'ân-ı Kerîm'de (câsimin) tabiriyle getirdi.”¹⁰⁷ “Derken onlar şiddetli bir sesle azaba uğradılar; yurtlarında diz çökmüş bir halde yüzükoyun kapanarak helak olup gittiler” (Arafî, 7/78) bu beytin şerhinde ise Âbidin Paşa, Necmüddîn-i Kübrâ'nın bu âyet-i kerîme ile ilgili tefsirini verir.¹⁰⁸ Âbidin Paşa, bu beyti Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den farklı olarak kendine özgü bir şekilde yorumlamaktadır.

2718. Beyit: “Bana bir nisbet yahut bir çare lazımdır. Hiçbir sanat aletsiz ve tezgahsız icra edilebilir mi?”¹⁰⁹ Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'de Âbidin Paşa'nın verdiği malumat bulunmamaktadır.

2736. Beyit: “O testi nedir? Sınırlı ve mahfuz olan bedenimizdir ki, o beden içinde acı su gibi olan hislerimiz vardır.”¹¹⁰ Bu beyti şerifin meali bir sahibi irfan

¹⁰² Rifâî, a.g.e., s.420.

¹⁰³ Âbidin Paşa, a.g.e., IV, 170-171.

¹⁰⁴ Abdullah Efendi, a.g.e., III, 247; Mevlevî, a.g.e., IV, 1172; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 441.

¹⁰⁵ Âbidin Paşa, a.g.e., IV, 172-173.

¹⁰⁶ Ankaravî, a.g.e., I, 219; Abdullah Efendi, a.g.e., III, 248-249; Mevlevî, IV, 1173; Rifâî, a.g.e., s.422; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 441.

¹⁰⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., IV, 211-212; Ankaravî, a.g.e., I, 227; Abdullah Efendi, a.g.e., III, 320; Mevlevî, a.g.e., V, 1210-1212; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 451, 501.

¹⁰⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 211-212.

¹⁰⁹ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 31-32; Ankaravî, a.g.e., I, 139; Abdullah Efendi, a.g.e., III, 450; Mevlevî, a.g.e., IV, 1277.

¹¹⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 39-40; Ankaravî, a.g.e., I, 240; Abdullah Efendi, a.g.e., III, 458; Mevlevî, a.g.e., IV, 1285; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 467.

tarafından umuma hitaben beyan olunmuştur. Testiden maksat, insan bedeni; sudan maksat ise rabbanî feyizdir.¹¹¹ Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve Mevlevî bu beyti şerh etmemişlerdir.

2941. Beyit: “Kuyumcu misali olan ayın kulağına halka olup Ay’a ve Süreyya’ya kadar yükselebilirsin.”¹¹² Âbidin Paşa bu beytin izahını yaparken Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi’den istifade etmiştir.

2954. Beyit: “Cihan, o bir zattır, o eblehtir. Felekteki, her yıldız, kamerin bir cüzüdüdür.”¹¹³ Âbidin Paşa beyti şu şekilde şerh etmiştir: “Beyitteki, “bir zattır” tabirinden maksat, sani’-i hakiki olan Cenâb-ı Hak veya irfan ashabıdır. Çünkü Mesnevî-i şerifte zikri geçen Hz. Musa ile Firavun’un hikayesinde dahi ilahî kudret ve tasarruf sebebiyle Allah Teâlâ’ya “bağbân” tabiri, teşbihî olarak kullanılmıştır. “O eblehtir” cümlesindeki o zamiri, kanaatime göre cihana yani avama racidir. Yine “o” zamirinin zat-ı pâk ve insan-ı kamile raci olduğu söylenir. Zira o kamil eblehtir ve eblehten maksat, kâmil’in şerden uzak, hayra tabi olan kalbi sâfi ve sadrı selim olmasıdır ki, o evsafi haiz olunca cennet ehlinde olup kendilerine ebleh denir. Halbuki, ebleh tabirinin gayet ahmaklar hakkında kullanıldığı alemin malumudur. Yine “o eblehtir” tabiri için bazı zatlar, istifham-ı inkarîdir derler. Yani bağban-ı ilahî ebleh midir? O nasıl eblehtir ki, cihanı en iyi bilen ve irfan sahibi olandır. Bu izah tarzı biraz daha iyi ise de kanaatime göre bu zamir cihana racidir. Cihan eblehtir dense halk-ı cihan eblehtir demek olacağı şüphesizdir. “Alemin ve cihanın sözüne bakma” denildiğinde halkın sözüne bakma demek olur. Binaenaleyh halk, çok defa cihan tabiri ile ifade olunur.¹¹⁴

Sarı Abdullah Efendi, Ankaravî’nin şerhini daha da genişletmiş, Âbidin Paşa ise Ankaravî’den birçok kısmı aynen iktibas etmiştir.

2966. Beyit: “Madem ki, ipin ucu senin elindedir, senin arzuna bağlıdır. Gönüldeki incilerin zuhura gelmesi de senin nimetlerindedir.”¹¹⁵ Bu beytin şerhinde Âbidin Paşa, “Hüsameddin Çelebi’nin kutbiyyetine işaret vardır” sözünü Ankaravî şerhinden aynen almıştır.

3039. Beyit: “Tevhid, insanın kendisini Vahid-i Hakîki’nin huzurunda yakması ve mahv etmesidir.”¹¹⁶

Ankaravî, beytin tercümesini verdikten sonra açıklama cümlesi olarak, “mevhum vücudunu, beşerî sıfatlarını muhabbet ateşiyle yakıp yok etmektir”

¹¹¹ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 29-30.

¹¹² Âbidin Paşa, a.g.e., V, 124; Ankaravî, a.g.e., I, 256; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 122-123; Mevlevî, a.g.e., V, 1368; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 486, 511.

¹¹³ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 129-130; Ankaravî, a.g.e., I, 257-258; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 146-148; Mevlevî, a.g.e., V, 1374-1375; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 488.

¹¹⁴ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 129-130.

¹¹⁵ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 134; Ankaravî, a.g.e., I, 258; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 152; Mevlevî, a.g.e., V, 1379; Rifâî, a.g.e., s.516-517; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 489.

¹¹⁶ Ankaravî, a.g.e., I, 263; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 188-189; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 516.

demektedir. Âbidin Paşa, bu beyti Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'nin şerhlerinden istifade ederek açıklamıştır. Allah Teâlâ'nın tevhid ve tazimi bütün müminler tarafından eda olunmaktadır. Fakat manevî surette tazim ve tevhîde gelince, başlangıçta insan kendisini hor ve hâkîr tutmalı, ikinci olarak mecazî varlığını Cenâb-ı Hakk'ın aşkı ile yakıp yok etmelidir.¹¹⁷ Allah Teâlâ'ya olan ta'zim borcu "Allah büyüktür" demekle ifa edilmiş olmaz. Kendi küçüklüğünü, aczini, meskenetini samimiyetle itiraf etmek lazımdır.¹¹⁸

3082. Beyit: "Zât-ı Cenâb-ı Kibriyâdan başka her şey helak olacaktır. Sen onun vechinde değilsen varlık arama."¹¹⁹ Mutasavvıflar bu mesnevî beytini şu âyet-i kerîme çerçevesinde değerlendirmektedirler: "*Mahlukat adına ne varsa hepsi helâk olucudur. Ancak, Allah'ın vechi yani zâtı müstesnadır. Hüküm ve kaza onundur. Nihayet ona döndürüleceksiniz.*" (Kasas, 28/88.)

Âbidin Paşa ve Mevlevî, bu beytin şerhini Ankaravî'den ayneñ iktibas etmiştir. "Ey talib-i hakikat, sen de beka istersen, çabucak son bulacak mevhum vücûdunu Hak yolunda ve aşk-ı Huða'da yok et. "İllâ vecheh" emir ve fermanı dairesine dahil olarak, Allah Teâlâ'nın rızasına ve ebediyete nail ol. Bu âyet-i celilede latif bir nûkte vardır. Burada "Hâlik" buyrulmuş, "yehlikû" diye cümle-i fiiliye halinde irad edilmemiştir. İsim cümleleri devam ve sebata delalet ederler. Bu, şu demektir ki, bütün mevcûdât şu anda bile hakiki varlığı ile mevcut değildir. "*Ezelde Allah vardı. Onunla beraber hiçbir şey yoktu*"¹²⁰ mealindeki hadis-i şerifi Cenâb-ı Cüneyd-i Bağdadî işitince, "Hâlâ da öyledir" diyerek vücûd-i hakikî ile ancak Allah Teâlâ'nın muttasıf olduğuna, sair mevcûdâtın varlıklarının, Hakkın vücûdunun aksinden ibaret bulunduğuna işaret etmişlerdir. Mevlevî, Âbidin Paşa'nın Ankaravî'den iktibas ettiği Molla Câmi'nin beytini şu şekilde Türkçe'ye çevirerek vermiştir: "O güzellik madeni olan Allah vardı. Cihanın nâm ve nişanı yoktu. Eğer bu sırrı ârif isen, o varlıkla, o yokluk hâlâ da öyledir."¹²¹

3189. Beyit: "İnci tanesini havanda dövüp ezerlerse, gönül ve gözün nuru olur. Göz için yüce bir deva haline gelir."¹²² Ankaravî bu beyti şerh ederken, "İnci tanesi insan vücudundan istiare olursa, riyazetle mahv ve fani olduktan sonra, kalp ve göz nuru olacağı meydandadır" demektedir.¹²³ Mevlevî ve Âbidin Paşa bu beytin şerhinde Ankaravî'den istifade etmiştir.

Âbidin Paşa, incinin eski tabâbette göz ilacı olarak kullanıldığını belirtilmiştir. Mevlevî, bu beyti şerh ederken bu bilgiye de yer vermiştir. Âbidin

¹¹⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 162.

¹¹⁸ Mevlevî, a.g.e., V, 1409.

¹¹⁹ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 178; Ankaravî, a.g.e., I, 265-266; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 210; Mevlevî, a.g.e., V, 1424-1425; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 520, 544.

¹²⁰ Aclûnî, a.g.e., II, 130-131.

¹²¹ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 178; Mevlevî, a.g.e., V, 1424-1425.

¹²² Âbidin Paşa, a.g.e., V, 227; Ankaravî, a.g.e., I, 273; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 265; Mevlevî, a.g.e., V, 1465; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 530.

¹²³ Ankaravî, a.g.e., I, 273.

Paşa, beytin şerhinin hemen akabinde şu hatırlatmayı yapmaktadır. “İhtar: Bu ve emsali ilaçlar eski tıbbın kullandığı ilaçlardır. Hz. Mevlânâ'nın zamanında bilinmesine binaen örnek verilmiştir. Hususiyetle *Mesnevî-i şerif* bir tıp kitabı olmadığından bizzat hastalığın mütehasısı olan bir doktordan sorulmadıkça bu ilacı kullanmaya kalkışmamalıdır.”¹²⁴

3207. Beyit: “Arzullâhi vâsia’ denilen sahayı, Peygamberlerin gitmiş oldukları arsa bil.”¹²⁵

Âbidin Paşa bu beytin yorumunu şu şekilde yapmaktadır: “*Allah'ın arzı geniştir*” (Zümer, 39/10) âyet-i kerimesi üç şekilde anlaşılabilir:

a. Her şey gibi Allah Teâlâ'nın mahlukatı olan bu arz insanlara göre geniş bir arsadır. Eğer bulunduğu mahalde ibadet ve meşru vazifelerini ifaya imkan bulamaz isen o mahalli terk ederek başka yere git, ibadet ve vazifeni ifa et.

b. Allah Teâlâ'nın yarattığı bu cisim ve ruh insan için geniş bir manevî arsadır ki onda olan fikir ve hissiyat hadsiz ve hesapsızdır. Binaenaleyh sen zahirî hissiyata bağlı kalma. Bilakis çalış, derin kalbî ve aklî hislere eriş.

c. Allah Teâlâ'nın arzının genişliğinden maksat, melekût, ceberût ve lâhût âlemleridir ki, enbiyâ ve evliyânın mutmainne nefisleri ve manevî ruhları bahsedilen cihanlara vasıl ve Allah Teâlâ'nın nimetlerine nail olmuşlardır. Kâşânî, bu âyetten maksat, nefis-i mutmainnedir ki, vuslat sahibi olup, Allah Teâlâ hazretlerine olan inkiyat ve itminanı hasebiyle Hak Teâlâ'ya racidir.¹²⁶ Âbidin Paşa, Ankaravî'nin şerhini aynen iktibas etmiştir.

Sarı Abdullah Efendi, yedi sekiz sayfada beytin şerhini yapmıştır. Bir çok ayeti kerime ve hadis-i şeriflerle konuyu izah etmiş, Ankaravî gibi Kaşânî'den nakiller yapılmıştır.¹²⁷

3215. Beyit: “Gerçi, dağ, hayır ve şer her ne ise sedayı sana ulaştırır ise de kendisinin ikisinden de haberi yoktur.”¹²⁸ Şerh: “Emr-i ilahî, ister lütuf ve cemel isterse gazap ve celal olsun o yüce zümrenin (Peygamber ve Allah dostlarının) kalp, akıl ve lisanlarına tecelli edince, dağ sedayı neşredip duyurduğu gibi o yüce zümre ashâbı da noksansız olarak ilahî emirleri herkese tebliğ ve beyan ederler.”¹²⁹ Âbidin Paşa ve Mevlvî, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den istifade etmiştir.

¹²⁴ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 227.

¹²⁵ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 235-236; Ankaravî, a.g.e., I, 274-275; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 289-296; Mevlvî, a.g.e., V, 1474; Rifâî, a.g.e., s.558; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 532, 548.

¹²⁶ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 236.

¹²⁷ Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 289-296.

¹²⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 239-240; Ankaravî, a.g.e., I, 275; Abdullah Efendi, a.g.e., IV, 298; Mevlvî, a.g.e., V, 1477.

¹²⁹ Âbidin Paşa, a.g.e., V, 239-240.

3364. Beyit: “Âlemlerin Rabbinin mana denizi, Din Şeyhi, (Mana Allah’tır) dedi.”¹³⁰

Ankaravî, şerhinde, “Surtûrî ve Şem’î’den naklen “Din Şeyhinden” maksat “Sadruddin Konevî’dir” demişler. Lakin hususi delilleri yoktur. Onlar da olabilir, büyüklere başka birisi de olabilir. Belki Şeyh-i Ekber de olabilir”¹³¹ demektedir.

Âbidin Paşa ve Mevlevî, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi’den istifade etmiştir.¹³² Sarı Abdullah Efendi, Ankaravî’deki bilgileri biraz daha genişletilmek suretiyle şerh etmiştir. Rifâî, “Cenâb-ı Hakkın bu alemde ilahî manâlar deryası halinde gönderdiği din şeyhi “mana Allah’tır” dedi. Bununla demek isteniyor ki, kâinata ancak tezahürleri görünen ve bütün bu görünenlerin manası olan Allah bir ilahî ruhlar deryasıdır. Yer ve gök katlarının her biri bu uçsuz bucaksız mana engininde yüzen bir saman çöpü gibidir. Mevlânâ’dan evvel, “mana Allah’tır” diyen şeyhin Şemseddin Tebrizî olması, yahut Mevlânâ’nın babası Sultanul-ulemâ Bahâüddin Veled’in bu sözü söylemesi mümkündür. Aynı sözün Muhakkık-ı Tirmizî veya Feridüddin Attar tarafından söylenmiş olması da muhtemeldir”¹³³ tarzında şerh etmektedir.

Gölpınarlı, bu beyitle alakalı şunları söylemektedir: “Eski şârihler, Mevlânâ’nın bütün eserlerini okumadıkları, Mevlânâ ile alakalı kitapları gözden geçirmediği için, “Din Şeyhi”nin kim olduğu hususunda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Veled Çelebi İzbudak, Mevlânâ’ya isnad edilen yedinci cilt Mesnevi’nin, Mevlânâ’nın olmadığını isbat etmek için yazdığı, “*es-Seyfû’l-Kâti’ fi Reddi ale’l-Cildi’s-Sâbi’*” adlı kitabında, İbn Arabî’nin meal bakımından bu sözü çağrıştıran bir sözünü bulup “Din Şeyhi”nin o olduğunu söylemiştir.” Gölpınarlı, Mevlânâ’nın hiçbir eserinde İbn Arabî’nin adının geçmediğini söyleyip, “Din Şeyhi”nin Şemseddin-i Tebrizî olduğunu belirterek şu açıklamayı yapar: Şems, “Mana Allah’tır” sözü ile, suret halinde görülen kainatın manası Allah’tır; her şeyin hakikati odur gibi bir manayı kastederek aşırı vahdet telakkisi ile, adeta maddeciliğe sapmıyor; esasen gerek Şems, gerek Mevlânâ, Mevlânâ’nın babası Sultanü’l-Ulemâ ve onun halifesi Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık felsefenin ve hatta kıyasın aleyhindedir. Şems, bu sözle kainatın, varlık aleminin her zerresinde Allah’ın kudret, hikmet ve yaratışının manasının mevcut olduğunu, her şeyin, onun kudret ve hikmetine bir ayna mahiyetinde bulunduğunu anlatmış oluyor.¹³⁴

¹³⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 60-61.

¹³¹ Ankaravî, a.g.e., I, 286.

¹³² Abdullah Efendi, a.g.e., 390-391; Mevlevî, a.g.e., V, 1542.

¹³³ Rifâî, a.g.e., s.588-589; Ayrıca bakınız: Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, 4.bs., İnkılap Kitabevi, İst., 1985, s.53, 6. dipnot.

¹³⁴ Gölpınarlı, *Mesnevi*, I, 572-574; a.mlf., *Mevlânâ Divan*, Milliyet Yayınları, 1971, s.XXXIV; a.mlf., *Mevlânâ Celâleddîn*, s.233.

3651. Beyit: “Dere kenarında bir genç: “Şu balık tutan galiba bizim Süleyman’dır” diyerek bir zanda bulundu.”¹³⁵ Âbidin Paşa, bu beyitte Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi’den istifade etmiş olabilir.

Âbidin Paşa beytin şerhini şu şekilde yapmıştır: “O genç bir vakit Hz. Süleyman (a.s)’ın şân ve şevketini göremeyip, av ile olan meşguliyetini görünce ulviyetinden şüphelendi. Fakat Allah Teâlâ’nın ihsanının eseri olarak Hz. Süleyman’ın ruhunun kuvvet ve iktidara nail olduğunu görmesi sebebiyle o genç zahiren ve batınen Hz. Süleyman’ı tanımış, ona boyun eğmiş ve gerçeği anlamıştır.”¹³⁶

3784. Beyit: “Ve o bir kimse ki, üç mâhî (ay) beraber görür. Bu beyan olunan üç kimse bir mevkide ve bir mahalledirler.”¹³⁷ Şerh: “Bu beyt-i şerif baş şekilde şerh olunabilir.

a. “Üç mâhî birden görür”den maksat, dünyada ve gökyüzünde görülen sanat, hikmet ve rabbânî tecelliyât, ahiretteki yüce haller samedâni ehadiyyete ait hakiki nurları görür.

b. Hem şu anda dünyada olan evliyaullâhı, hem cihan-ı ukba’yı tezyin eden resul ve enbiyâ-yı zî-şân ile ruhanî ve kıyastan uzak olan rabbânî hakikati ruhun basiretiyle görür.

c. Bir kamil velinin hem haricî hem de batınî hallerini ve Hakkın nefhasına dair ruhun tecellilerini görür.

d. Nübüvvet, velâyet ve ulûhiyetin nihayetsiz kemallerini insan-ı kamil mümkün olduğu kadarıyla görür.

e. Mazî, hâl ve istikbâli irfan gözüyle görebilir.¹³⁸

Âbidin Paşa, bu beyti şerh ederken Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi’den¹³⁹ istifade ederek kendine özgü yorumunu yapmıştır.

3872. Beyit: “Hakikaten, cefa ediciye ben, bunun gibi ihsanlar veririm ve sol ayağının önüne baş koyarım.”¹⁴⁰ Şerh: Ey Pehlivan! Sen başlangıçta cefa eylemiş ve yanlış bir suretle ayak basıp hata etmişken İslâmiyet’in ve irfanın yüce himmetini gör ki, yaptığımız kötülöklere mukabil ben, af ve çokça manevî nimetlerle seni mesut ve Hakkın izni ile ihya eyledim. Beyitte geçen “sol ayak”tan meram, hata; “sol

¹³⁵ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 188; Ankaravî, a.g.e., I, 308; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 76; Mevlevî, a.g.e., V, 1669; Rifâî, a.g.e., s.639; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 591.

¹³⁶ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 188.

¹³⁷ Ankaravî, a.g.e., I, 320; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 212; Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 254; Rifâî, a.g.e., s.664; Mevlevî, a.g.e., V, 1730; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 621.

¹³⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 254.

¹³⁹ Ankaravî, a.g.e., I, 320; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 212; Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 254.

¹⁴⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 295; Ankaravî, a.g.e., I, 327; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 303; Mevlevî, a.g.e., V, 1763; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 629.

ayağın önüne baş koyarım” tabirinden maksat ise, “hatayı affederim” demekten kinayedir.”¹⁴¹

Sarı Abdullah Efendi şerhinde Âbidin Paşa'nın vermiş olduğu bilgiler bulunmamaktadır. Âbidin Paşa Ankaravî'den istifade etmiştir. Mevlevî ve Gölpinarlı ise, bu beytin şerhini yapmamıştır.

3874. Beyit: “Ben öyle bir adamım ki, katilim olacak kimseye lutfumun tatlılığını, kahr acılığına tebdil etmemişimdir.”¹⁴² Şerh: “Hz. Ali (k.v) yeni Müslüman olan şahsa der ki: Ey pehlivan, ben iman ve Allah muhabbeti ile dolu bir kahramanım ki, katilim olacağı muhakkak olan birisine bile lütfedip iltifat eyledim ve rıza-yı Hakka karşı kahr ve keder göstermedim. Mezkur pehlivanın ismi Mülcem idi.”¹⁴³ Âbidin Paşa ve Mevlevî, Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendi'den istifade etmiştir.

3964. Beyit: “Ey sadık olanlar! Beni levm ettiğiniz halde öldürün; çünkü benim katimde hayatım daimidir.”¹⁴⁴ Sarı Abdullah Efendi, bu beyti şerh etmemiştir. Âbidin Paşa, bu beyti şerh ederken Ankaravî'den faydalanmıştır. Âbidin Paşa, bu beyti şöylece şerh etmiştir: “Dünyada en ağır görünen şeylerden biri levm ve diğeri ölüm iken, bunları kendim arıyorum. Zira, levm içinde nefsin kırılması ve ölümden ise ebedî hayatın bulunduğunu bilirim. İhtimal ki, bu kelam, Hallâc-ı Mansur hazretlerindedir. O bu sözü Hz. Ali (k.v)'den almıştır.” Bu son iki cümle Ankaravî'den alınmıştır.¹⁴⁵

3984. Beyit: “Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: “Allah ile bizim aramıza hiçbir nebiyy-i mürsel ile melek-i mukarreb ve rûh giremez. Bunu bilmiş olun.”¹⁴⁶ Sarı Abdullah Efendi, bu beyti çok kısa bir şekilde şerh etmiştir. Âbidin Paşa, bu beytin şerhinde de Ankaravî'den istifade etmiştir.

“Benim Allah ile öyle bir vaktim olur ki, o zaman hiç bir melek-i mukarreb ve nebiyy-i mürsel o derece hakka takarrub edemez.”¹⁴⁷ Âbidin Paşa, bu hadis-i şeriften üç şey hissedilir der: Birincisi Fahr-i Kainat Efendimizin yüce ruhanî kemâlleri, diğeri, sadece kendilerine ait olan şiddetli aşkları, bir diğeri ise, her Peygamber için bir vakit ve hususi bir tecelli vardır ki, onu yalnız Hak Teâlâ

¹⁴¹ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 295.

¹⁴² Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 296; Ankaravî, a.g.e., I, 327; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 319; Mevlevî, a.g.e., V, 1764-1767; Rifâî, a.g.e., s.684-686; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, s.657-659.

¹⁴³ İbn Mülcem hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Mevlevî, a.g.e., V, 1764-1767.

¹⁴⁴ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 344-345; Ankaravî, a.g.e., I, 334-335; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 433; Mevlevî, a.g.e., V, 1799; Rifâî, a.g.e., s.698; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, s.662.

¹⁴⁵ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 344-345.

¹⁴⁶ Ankaravî, a.g.e., I, 336; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 443; Mevlevî, a.g.e., V, 1808-1809; Rifâî, a.g.e., s.704; Gölpinarlı, *Mesnevî*, I, 663.

¹⁴⁷ Sihatî hakkında bakınız: Aclûnî, a.g.e., II, 173-174, Aclûnî, “Bu hadîsi Kuşeyrî, *Risâle*'sinde zikretmiştir” demektedir; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., Ank., 2000, s.79-80.

Hazretleri ile o Peygamberin kalbi bilir. Hz. Mevlânâ'nın beyitte "Lâ yesaanî" değil de "Lâ yesaa finâ" diye çoğul sığasıyla ifadesi, Peygamberimizi (s.a.v) takdis etmek için veya bu Peygamberimizin (s.a.v) kendi ağızlarından ifade edilince hem nübüvvet hem velayet nokta-i nazarından, söylenerek ümmeti içerisindeki evliyâ-i kirâmı dahi bu yüce şereften hisseyab kılmıştır.¹⁴⁸

4024. Beyit: "Ekmek manevî ve ruhanî bir gıda olursa onun ruha faydası dokunur. Sûrî gıda ise kalpte darlık ve sıkıntı peyda eder."¹⁴⁹

"Ekmek mana oldu" sözü üç şekilde şerh edilir:

a. Manevî gıda yani sair, irfan ve bunun gibi maddî olmayan yüce hallerden olunca o manevî gıdadan fayda hasıl olur. Bilakis maddî olan gıdadan ve bilhassa israftan ıstırap hasıl olur.

b. Ekmek ve gıdayı yiyen zat akıl ve bedeninde hissedeceği ilim kuvvetini hayırlı işlere hasrederse o gıdadan pek çok fayda görür ve eğer elde edeceği kuvveti kötüye kullanırsa mazarrat hasıl olur.

c. Gıda helal ise faydalı ve manevî, haram ise zararlı ve surf olur.¹⁵⁰ Âbidin Paşa bu beyitte, Ankaravî'den istifade etmiştir. Mevlevî ise fazla yemenin zararlarını anlaşılır bir şekilde izah etmektedir.

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki, her şârih, önceki şerhlerden bolca istifade etmiş, fakat bir çok yerde de şerhlerde açıklanmayan beyitlere uygun izah getirmiş ve onlarda yer almayan bir takım orijinal yorumlar yapmıştır. Kanaatimize göre, tasavvuf şerh edebiyatı bağlamında *Mesnevî* şerhleri yüz yıllar öncesinde yazılmış olmalarına rağmen insanların bugün bile kendilerinden istifade ettikleri birer eser olma hüviyetini korumuş; insanlığa maddî ve manevî kılavuzluk vazifelerini yerine getirmiştir.

KAYNAKÇA

Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, I-VI, Mahmud Bey Matb., İst., 1324/1906.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül'l-İlbâs ammâ 'šteherâ mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, 4. bs., Mütessesettü'r-Risâle, Beyrut, 1405.

Aksu, Cemal, "Âbidin Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I-II, Yapı Kredi Yay., İst., 1999.

¹⁴⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 353-354.

¹⁴⁹ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 374; Ankaravî, a.g.e., I, 340; Abdullah Efendi, a.g.e., V, 481; Rifâî, a.g.e., s.710; Mevlevî, a.g.e., V, 1826; Gölpınarlı, *Mesnevî*, I, 655.

¹⁵⁰ Âbidin Paşa, a.g.e., VI, 374-375.

- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, Ötüken Yay., İst., 1994.
- Ali Canib, "Ankaravî İsmail Efendi", *Hayat*, Cilt: I, 23 Nisan 1927, Ankara, ss.3-5
- Banarlı, Nihad Sâmî, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyatı, İst., 1984.
- _____, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB., İst., 1987.
- Bayramoğlu, Fuat, "Molla-yı Rûm ve Şeyhü'r-Rûm Gönüldaşlar," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, ss.143-159
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Dâru ibni Kesir, 5. bs., Dimeşk, 1414.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Mesnevî*, I-II, Matbaa-i Âmire, İst., 1287/1870.
- Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötüken Neşriyat. İst., 1995.
- Cebecioglu, Ethem, "Ankaravî İsmail Rusûhî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, I-X, Şule Yay., 1995, VIII, ss.219-222.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İst., 2000.
- Çelebioğlu, Amil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB., İst., 1998.
- De Vaux, Carra, "Şerh", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB., İst., 1979, XI, 429.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., 4.bs., İstanbul, 1994.
- Fazlur Rahman, "İslâm", *The Encyclopedia of Religion*, Collier Macmillan Publishers, London, VII, 315, pp.303-322
- Galanti, Avram, *Ankara Tarihi*, Tan Matb., İst., 1950.
- Gölpınarlı, "Mevlânâ'nın Mesnevîsi", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz. Vedat Genç, MEB., İst., 1994, ss.159-165.
- _____, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, 2.bs., Milli Eğitim Basımevi, İst., 1985.
- _____, *Mevlânâ Celâleddin*, 4.bs., İnkılap Kitabevi, İst., 1985.
- _____, *Mevlânâ Divan*, Milliyet Yayınları, 1971
- _____, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 2.bs., İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst., 1983.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin, *Meşhur Adamlar*, I-IV, Sedat Simavî Yay., İstanbul, 1933-1935.
- Hacıtahiroğlu, Abdullah Öztemiz, *Mesnevî-Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzum Tercüme*, Ötüken Yay., İst., 1972.
- Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, Daru'l-Hilafeti'l-Âliyye, İst., 1325.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, Dâru İhyâi't-Turâsîl Arabî, Basım yeri yok, 1395.
- İkbal, Muhammed, *Esrar ve Rumuz Benlik ve Toplum*, çev. Ali Yüksel, 2.bs., Birleşik Yay., İst., 1996
- İmam Nevevî, *Şerhu Müslim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.
- İsmail-i Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif ve Metmûrâtü'l-Meârif: Şerhu'l-Mesnevî*, Taşbasma, ts.
- Kadri, Hüseyin Kazım, *Türk Lügati Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatları*, I-IV, Maarif Matb., İst., 1943.
- Kara, Mustafa, Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, 3.bs., Dergah Yay., İst., 1990.
- Kırboğa, Mehmed Ali, *Kâmûsu'l-Kütüb ve Mevzuâtü'l-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1974.
- Koner, M. Muhlis, *Mesnevî'nin Özü*, Kitap Basımevi, Konya, 1957.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 2.bs., İFAV Yay., İst., 1994.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2.bs., AÜB. Ank., 1976.
- Muallim Naci, *Esâmî*, Mahmut Bay Matbaası, İst., 1308.
- Namlı, Ali, "İsmail Hakkı Bursevî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, VIII, ss.308-318.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm Sanatı ve Maneviyatı*, çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yay., İst., 1992.
- en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ, *Sahihu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Önder, Mehmet, "Pakistan Gezisinden Anılar: Dr. Allame Muhammed İkbal'in Evini Ziyaret", *Pakistan Postası*, Cilt: 24, Sayı: 4, Nisan, 1976, ss.14-15.
- Pekolcay, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı*, I, Fatih Matbaası, İst., 1967.
- Rifâî, Kenan, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, Hülbe Yayınları, İst., 1973.
- Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İst., 1287.
- Schimmel, Annemarie, "Rumi Calal Al-Din (604-672/1207-1273)", *The Encyclopedia of Religion*, XII, p.482.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn b. Ebîbekr, *el-Cami'u-Sağîr fi Ehâdisi'l-Beşri'n-Nezîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

- Şair Hayrî Bey, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Mahmut Bey Matbaası, İst., 1308.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, 2.bs., Şamil Yayınevi, İst., ts.
- Türer, Osman, "Mesnevî Şarihi İsmail-i Ankaravî'nin Tasavvufî Hayata Dair İkaz ve Tavsiyeleri", *9. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 15-16 Aralık-1997, Konya, ss.93-102.
- Türkmen, Erkan, *The Essence of Rumi's Masnevî*, Misket Ltd., Konya, 1992.
- Yetik, Erhan, İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, İşaret Yay., İst., 1992.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., Ank., 2000
- Yılmaz, H. Kâmil, "Sarı Abdullah", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., 1995, VIII, ss.254-257.

ABSTRACT

Mathnawi is the masterpiece of Mevlana Jalaluddin Rumi (672/1273), a sufi and a poet of XIII. Century. Mathnawi's source language is Persian. It is one of the works in literature that the most number of interpretations and literal translations were made.

The authors of the interpretators included in this study are at the following:

İsmail-i Ankaravi (1041/1631), Sari Abdullah Efendi (1071/1661), İsmail Hakki Bursevi (1137/1725), Abidin Pasa (1324/1906), Kenan Rifai (1369/1950), Tahirü'l-Mevlevi (1370/1951) and Abdülbaki Golpinarli (1402/1982).

This study includes the comparison of some selected couplets from the above versions of the interpretations. In the conclusion, it is seen that although, each interpretators is affected by the previous works, but they also created their own renderings and original interpretations.